

Pastirji - čarovniki

Mirjam Mencej

The article discusses the supernatural powers which - according to the beliefs of numerous peoples - certain shepherds possess. For this reason people made distinctions between those shepherds who possessed this knowledge and those who did not. According to the author, shepherds' knowledge of magic referred primarily to their power over wild animals, particularly over wolves.

Sodeč po mnogih verovanjih, predstavah in povedkah so pastirji nekoč veljali za "posebne" ljudi. Pri mnogih ljudstvih so veljali za neke vrste čarovnike, ljudi z nadnaravnimi močmi, ki so sposobni občevati z onim svetom, bitji z drugega sveta ipd. Verovanja po vsej Evropi pa tudi pri Slovanih kažejo, da so pastirjem pripisovali posebne, *magične, čarovne sposobnosti*, tj. sposobnosti, ki so posledica povezanosti z onim svetom.

Vzhodnoslovanski kmetje so tako verjeli v "nejasno in skrivnostno moč, s pomočjo katere pastir vpliva na živino in jo rešuje pred nesrečami in nezgodami" (Maksimov, 1989: 117). Podobna verovanja so poznali tudi v Evropi. Gunda in Dömötör poročata, da imajo po madžarskem ljudskem verovanju pastirji nadnaravno moč (Gunda, 1970: 291; Dömötör, 1982: 143). Ljudje verjamejo, da ob pastirjih, ki so sposobni čaranja, živina uspeva, se ne izgublja in ne pase na prepovedanih mestih. Včasih jo varuje pastirjeva palica ali njegov pes, medtem ko je sam pastir v gostilni (Dömötör, 1982: 145). Po avstrijskih ljudskih verovanjih so pastirji veljali za "ljudi, ki znajo zdraviti, na te stare zdravilne praktike pa so včasih gledali kot na čarovniške. Pripisovali so jim posebne moči in so jih označevali kot sposobne čaranja ter jih zato zapletli celo v kazenske procese..." (Grabner, 1968: 50-51). Prav tako so bili na nemških tleh pastirji v starih časih znani po svojih nadnaravnih umetnijah (Rantasalo, 1953: 7). Magične sposobnosti so pripisovali pastirjem tudi na finskem naselitvenem območju: iz različnih poročil zlasti z vzhodnih delov finskega naselitvenega območja je mogoče razbrati, da so pastirji v starih časih veljali za mogočne čarovnike (Rantasalo, 1953: 4). V Franciji (v Berryju in nekaterih drugih območjih) so na začetku 17. stoletja živeli pastirji, ki so izvajali magične obrede, s katerimi so obvarovali živino pred volkovi – v Ardenih je mož, ki je poznal tovrstne obrede, živel še pred nekaj več kot sto leti (Sebillot, 1968: 32).

Toda zdi se, da vsi pastirji le niso imeli takih magičnih sposobnosti. Na Poljskem so se na primer, po pripovedovanju starke z Ostrowa Baranowskich, tisti pastirji, ki so znali molitev proti volkovom, s svojo živino varno vrnili s pašnikov, tistim pa, ki te molitve niso znali, je volk raztrgal oziroma zaklal živino (Kotula, 1976: 52). V Rusiji so ljudje natančno razlikovali med tistimi, ki so imeli "*znanje*", in tistimi, ki ga niso imeli. Ščepanska, ki je preučevala vlogo pastirja v obrednih dejanjih v severnoruskih vaseh v 19. stoletju in v

začetku 20. stoletja, ugotavlja, da so s poklicem pastirja povezana skrivna znanja. Do "vedočega pastirja", to je tistega, ki je poznal pastirski zagovor in dejanja oziroma je posedoval predmet z magično varovalno močjo (ti. "obhod", "otpusk", "spusk", "privod", "privada", "zapas" – prim. Ščepanska, 1986: 165; Maksimov, 1989: 118), so se ljudje iz strahu pred njegovo magično močjo in v znak priznanja njegove vrednosti kot specialista vedli s poudarjenim spoštovanjem. Poleg tega je bil deležen še vrste ugodnosti, seveda le dokler je paša potekala brez večjih izgub. Kadar pa je v čredi prišlo do večjih izgub, je lahko njegovo "znanje" zelo kmalu začelo veljati za nevaren znak čarovništva. Pri najemu pastirja so se kmetje pozanimali, če pastir pozna pastirski zagovor. Če ga je, so mu zaupali čredo, celo če je bil invalid. Ponekod "nevedočega" (to je takega, ki tega znanja ni imel) pastirja sploh niso najeli. "Vedočega" niso nikoli nagnali pred rokom, celo če so bili z njim nezadovoljni: bali so se maščevanja njegovih zaščitnikov. "Nevedočega" pa so včasih nagnali sredi leta, ne da bi mu plačali. Vedoči je dobil tudi višjo plačo, dodatne nagrade, živel je na domu najemnika, tam dobil tudi obleko, bil je preskrbljen na starost. Na prihod vedočega so se pripravljali kot na praznik: pripravili so mu svežo posteljo itd., medtem ko so prihod nevedočega pastirja doživljali kot breme, skrb. V vasi je bil deležen velikega spoštovanja, medtem ko je bil pastir brez magičnega znanja človek na socialnem dnu. Pastirski obredi so namreč učinkovali, delovali samo, če jih je izvajal pastir, "ki ve", obvlada magične veščine. "Znanje" pa ni pomenilo le poznavanja pravil izvršitve obreda, kajti vse to je neredko opazovala cela vas - pastir je poznal tudi *smisel* ritualnih predmetov, gibanja, besed, in prav ta smisel je veljal za skrivnega (Ščepanska, 1990: 18-24; prim. tudi Guljajeva, 1986: 175). Zgodba iz arhangelskega okraja v Rusiji potrjuje, da je to znanje veljalo za skrivno: ko pastir dovoli miličniku, da zaigra na njegovo piščal, "v kateri je bil otpusk", tj. znanje, ga gozdni duh Lešji kaznuje tako, da mu odtrga glavo (Rejli, 1989: 189, št. 3).

Tudi v Prusiji, med Nemci na Poljskem, je bilo "znanje" zelo pomembno: obredno dejanje ob prvem odgonu živine je navadno izvršil pastir, na njegovo mesto pa je lahko stopila tudi njegova žena ali katerakoli "vedoča" oseba. Posebno védenje ali nadnaravne moči so bile predpogoj za uspešnost magičnega ravnanja (Riemann, 1974: 134-135).

Kako pa je pastir prišel do tega znanja? Maksimov, Guljajeva (1986: 178-188), Ščepanska govorijo o znanju (ti. *spusku, otpusku, obhodu...*), ki ga imajo vedoči pastirji, tudi Riemann govori o "znanju", "vedoči" osebi. Pri tem znanju ne gre za izkušnje pri pastirjevanju, ampak za znanje, ki ga človek dobi, prejme, ki ga torej ima ali ne. To znanje se je včasih prenašalo – najpogosteje je ne več dejavni ruski pastir to znanje na koncu svojega življenja prodal drugim pastirjem (Ščepanska, 1990: 16) ali pa so ga pastirji dobili od čarovnikov in zdravilcev (Guljajeva, 1986: 178).

Ruska beseda "spusk" ali tudi "otpusk", s katero so pogosto označevali to znanje, ima isti koren kot glagol *spuskat', otpuskat'* v pomenu "spuščati, pošiljati, izpuščati, odpuščati". Pomen te besede nakazuje neko znanje, v katerem je vsebovano več kot le posedovanje in razumevanje smisla navodil za obredna dejanja in zagovore ob prvi paši. Glede na mnoge pripovedi o tem, da znajo pastirji "spuščati, pošiljati" volkove nad ovce (a jih hkrati tudi pregnati in jim zapreti gobce), bi morda lahko domnevali, da je glavni element njihovega "znanja" v resnici znanje "spuščanja volkov" oziroma oblast, moč, ki jo imajo pastirji nad volkovi in drugimi zvermi.

Na taka verovanja o sposobnostih pastirjev, da imajo moč nad volkovi in drugimi divjimi zvermi, lahko naletimo zelo pogosto. Tako so po koroškem prepričanju pastirji¹ očitno znali pošiljati volkove nad čredo (Möderndorfer, 1934: 26-27) – in prav to znanje je

veljalo za skrivno. Kot pravi stari pastir mlajšemu kolegu (po pripovedi informatorja Ivana Jelena iz Mežice Möderndorferju): *"Greh je natančno povedati, kako se more poslati volk nazaj, še večji greh pa bi bilo povedati, kako se volk pošlje. Tega ti tudi vedeti ni treba, kajti razen mene ve to sedaj samo še en pastir, ki bo kmalu umrl."* (Möderndorfer, 1934: 26).

Luka Liebnik iz Mežice je pripovedoval o tem celo zgodbo:

"Pastir Ožbolt v Globasnici je bil v hudi jezi s tovarišem Šlepetinovim Jakobom. Da bi se maščeval nad njim, mu je poslal volka nad čredo. Volk ni bil posebno nevaren, ker je bil napravljen iz papirja, bolj nevarni so namreč oni, ki so napravljeni iz cunj. Toda ta volk ni mogel napraviti Ožboltovi čredi škode, ker je pritekel k nji baš ob dvanajsti uri. Preden je ura odbila dvanajst, je še mislil hlastniti po ovci, a že je bilo prepozno in ni mogel več zapreti gobca, z odprtim gobcem pa ni mogel strgati niti jagnjeta. Jakob je znal volka poslati nazaj in je to tudi napravil. Prelomil je brezovo metlo in jo nanovo zavezal in volk je tekel nazaj nad Ožboltovo čredo in pomoril dvanajst ovac." (Möderndorfer, 1934: 27; prim. tudi Möderndorfer, Ovce so zadelali, 1957: 111-112)

Podobno bi lahko domnevali tudi iz pripovedi, zapisane na Javorju. Tam je menda *"nekoč živel pastir, ki je vsako jutro gnal svojo čredo v planino in se do večera ni zmenil za njo ter delal ves dan coklje. Tedaj je bilo še mnogo volkov, a niti ene ovce mu niso zveri raztrgale. Nekdaj je videl neki drugi pastir, kako so prišli trije volkovi med čredo, počenili sredi črede, vihali nosove, a se niso dotaknili prav nobene ovce. Pastir, ki je to videl, je potem pripovedoval, kako velik čarovnik da je pastir, ki coklje dela..."* (Möderndorfer, 1934: 26). V nadaljevanju pripovedovalec sicer dodaja še svoje mnenje, namreč da v resnici ni bil noben čarovnik in razlaga magični postopek, s katerim je "zadelal ovce".

Znana je tudi finska pripoved o tem, kako je nekoč v Ingermanlandu na zadnji pašni dan jeseni izginila žival. Ko so jo šli iskat, sta bila ob njej dva volkova, ki pa ji nista storila nič hudega. Pastir je pojasnil, da si volkovi, dokler on živine še ni nehal varovati, tej niso upali nič storiti, ampak so čakali, da jim da dovoljenje (Rantasalo, 1953: 4). Pripoved estonskega ljudstva kaže, da so bile tudi tam znane nadnaravne sposobnosti pastirjev: ko je živina na paši legla k počitku, je isto storil tudi pastir. Takrat je prišel med živino volk, sedel tam, toda ni ji storil nič hudega. To je videl hlapec, ki je tedaj hodil po gozdu, in je okaral pastirja, češ da je spal, medtem ko se je med živino potikal volk. Tedaj je volk planil in pograbil psa tega hlapca. Ker ga je s tem še bolj razjezil, je hlapec zagrozil, da bo pastirja odpustil, vendar je grožnjo umaknil, ko mu je ta obljubil, da mu bo vrnil psa. V resnici je po treh dneh pes pritekel domov (Rantasalo, 1953: 6-7).

Na avstrijskem Štajerskem je nekega človeka iz Lassinga leta 1651 sosed obtožil, da je sposoben ukrotiti divje živali in da se sam lahko spremeni vanje. Ta je med mučenjem tudi res priznal, da pozna izrek, s pomočjo katerega ukroti živali:

"St. Peter mit dem heyligen Himmelsschliessl versperr dem Holzhundt (Wolf) unde dem wilden Braitschedl (Bär), Zant (Zähne) und Trampen (Füsse) und dem Lux Zant und Schlund." (Ilwof, 1897: 247)

Sveti Peter s svetim nebeškim ključem, zapri gozdnemu psu (volku) in divjemu medvedu zobe in noge in risu zobe in žrelo.

¹ Po ruskem in huculskem verovanju lahko pošiljajo volkove nad ovce oziroma hišo tudi čarovniki in čarovnice (ti. kolduni, vedme) (Gura, 1997: 129).

Iz tega zapisa sicer ne izvemo, ali je bil človek, ki je povedal ta izrek, pastir. Vendar pa so take blagoslove, ki jih Grabnerjeva imenuje "martinovi blagoslovi" (prim. Grabner, 1968), saj so jih pogosto izrekli na zadnji dan paše na martinovo, izgovarjali prav pastirji, ki so tedaj (a tudi ob nekaterih drugih zimskih praznikih) hodili po hišah in izrekli ta blagoslov.

V vasi Waltersdorf so našli celo zapis iz leta 1597, ki je pastirjem določal, da je njihova dolžnost med drugim tudi zagovoriti volkove (Grabner, 1968: 31).

Podobne blagoslove, s katerimi so pastirji "zaklepali gobce volkovom in drugim divjim zverem" (zlasti na dan prvega odгона živine na pašo), so poznali tudi vsi vzhodni Slovani, pa tudi Poljaki in Bolgari. Kot primer si oglejmo beloruskega in poljskega:

"Святой Юрый-Ягорый, ня распускай своихъ псовъ - хортовъ. Я свою скоцину заговарю, засцерагаю, колодзьдземъ, ошлотъцемъ закидаю, зялѣзнымъ тыхомъ загораджую, зялѣзными замками зубы, мяны имъ замыкаю, на синя мѡра золотыя ключи закидаю. Якъ съ синяго мора ключовъ ня достаць, такъ мое скоцинки псамъ - хортамъ ня ўзяць (...)" (vendarska okolica, mogiljovski okraj) (Romanov, 1891: 47, лт. 173).

Sveti Jurij-Jagorij, ne razpusti svojih psov - hrtov. Jaz svojo živino zagovarjam, s kladami založim, z železno ograjo zgradim, z železnimi ključavnicami jim zobe, gobce zaprem, v sinje morje zlate ključke vržem. Tako kot s sinjega morja ni mogoče dobiti ključev, tako moje živine psi - hrti ne bodo dobili.

*"(...) Święty Mikołaju, weź kluczyki z raju,
Pozamykaj wściekłego psa, wilka leśnego!
Aby ni miał mocy do cielątek, do bydlątek -
Krwie chlapać, skóry drapać,
Kości po lesie roznosić(...)"*

(Kotula, 1976: 69, prim. tudi s. 265, 309, 311, 373, 387, 440-441, 486).

Sveti Nikolaj, vzemi ključke od raja,
Pozapri steklega psa, volka gozdnega!
Da bi ne imel moči do teličkov, do živinice -
Krvni lokati, kože praskati
Kosti po gozdu raznašati (...)

Tako lahko razumemo, zakaj "vedočega" ruskega pastirja, tudi če mu volk poje veliko živali, nikoli ne naženejo pred iztekom pašnega leta (v nasprotju z nevedočimi!). Pastir bi iz maščevanja namreč lahko spustil volkove nad črede. V takih primerih pa ga navadno obtožijo sodelovanja z gozdnim duhom Lešjim. Skorajda povsod v severnoruskih vaseh so namreč verjeli, da za "močjo", "znanjem", stoji podpora nadnaravnega bitja. To je bilo lahko, kot pravi Ščepanska, bitje "božanskega" porekla (sv. Jurij, ponekod sv. Vasilij, sv. Vlasij, sv. Nikolaj...), lahko pa predstavnik nečiste sile (gozdni duh Lešji...). Pravili so, da je prav v tem znanju "Lešji", "čarovništvo". "Lešji", "moč", "znanje" so bili termini, ki so označevali poseben status pastirja. Tako so opredeljevali to, v čemer so videli razliko med pastirjem in drugimi, njegove posebne sposobnosti, hkrati s tem pa tudi svoj poseben odnos do njega. Do človeka, ki je povezan z Lešjim, se je bilo potrebno ustrezno obnašati

(Ščepanska, 1990: 20). Guljajeva navaja pripoved, ki govori o tem, kako pastir potem, ko dobi znanje, opolnoči odide v gozd, sede na štor, se upre z nogami vanj in zakriči: Delavci, pridite! Tedaj priteče dvanajst hudičkov z rdečimi lasmi in rdečimi pasovi in se z njim pogajajo za plačilo. Guljajeva tudi piše, da ljudje verjamejo, da "vedoči" pastir lahko sam govori z gospodarjem gozda (Guljajeva, 1986: 178-179). Maksimov pa je zapisal, da so znanje ("spusk") po prepričanju ljudi pastirji dobili od *Lešjega*, gozdnega duha (Maksimov, leto neznano, del 18: 5).

Tudi iz mnogih ruskih povedk je mogoče zaslediti, da pastirju pomaga pasti živino prav gozdni duh Lešji (Civ'jan, 1995: 336-367), enako govorijo tudi zapisana verovanja (Maksimov, 1989: 117). V severnoruskih vaseh so bili prepričani, da vsi "vedoči" pastirji občujejo z Lešjim in mu z darovi (kravami, ovcami, mlekom ali substituti) pred prvim odgonom živine plačujejo za pomoč pri paši živine. Če je pastir pasel s pomočjo palice, so bili prepričani, da na njej sedi Lešji ipd. (Ščepanska, 1990: 20-24). Pastir, ki je izvedel obhod, je bil po tradicionalnem mnenju povezan z nečisto silo, Lešjim (Ščepanska, 1986: 166). Pastirji, ki "se poznajo z Lešjim", po ljudskem verovanju sploh ne pasejo živine, pač pa jim jo pase on (Afanasjev, 1994: 711). Tako je menda neki pastir spustil na pašnik udomačenega zajca, prepričan, da je to spremenjen Lešji – pomočnik. Ko ga je neka starka vprašala, zakaj ne gre za kravami, ji je odgovoril: "*Zame pase zajec (tj. Lešji)!*" (Ščepanska, 1986: 169). Toda pri dogovoru z Lešjim se je bilo potrebno strogo držati predpisov, sicer je bil Lešji neusmiljen: pastirja, ki mu Lešji celo leto pase krave, ta oslepi, ko naredi le korak dlje od meje, ki mu jo je postavil (Rejli, 1989: 190, št. 4), drugega pastirja, ki mu je na pisk piščali vedno prignal živino skupaj, je pretepel do smrti, ko je ta nekoč zapiskal na to piščal v mestu (Rejli, 1989: 191, št. 6) itd.

Tudi mnoge finske pripovedi o pastirjih razkrivajo prepričanje, da zares dober pastir *pase s pomočjo bajnega bitja* – gozdnega duha (Rantasalo, 1953: 4). Finske pripovedi govorijo o sposobnosti pastirjev, da s pomočjo skrivnostnih duhov varujejo svojo živino; ta tip pripovedi najdemo pod številko D 284 (Jauhiainen, 1998: 143). O pastirjih južnonemških alpskih predgorij pripovedujejo tamkajšnje ljudske pripovedke, da so po odgonu živine na planine spomladi skrb za svojo živino zaupali divjemu možu. Temu so na določen kamen nosili hrano, saj ni prihajal v zavetišče, in verjeli so, da prav zato živalim nikoli ni bila storjena nobena škoda (Rantasalo, 1953: 7).

Prav tako so v Vienen-Kareliji verjeli, da lahko pastir prepove medvedom, da bi se dotaknili živali, ne da bi bil on sam pri tem prisoten. Od tam izvirajo številne pripovedi o pastirju, ki so mu služili skrivnostni gozdni duhovi: vse, kar je bilo pastirju potrebno storiti, je bilo, da je svojo čredo gnal v gozd in jo zvečer od tam spet prignal nazaj. Za drugega pastirja, ki je imel ogromno čredo, so ljudje verjeli, da mu pomagajo "gozdni možje" in ni mu bilo treba storiti drugega, kot da je živino pripeljal na konec vaške poti, kjer je odvrzel vso svojo pastirsko opremo. Ko se je zvečer vrnil na isto mesto in trikrat zapihal v svoj rog, so se tam pojavili gonjači živine in tedaj se je moral, ne da bi se ozrl, napotiti domov, živina pa mu je pri tem sledila. Le na večer zadnjega pašnega dne je moral sam oditi po živino v gozd in zbrati tudi vse svoje priprave, ki jih je tam pustil. Če bi se tedaj, ko je živina zapuščala gozd, ozrl, bi "duhovi", ki so zganjali živino skupaj, izginili, živina pa bi podivjala in stekla nazaj v gozd. Ena žival pa se je vsako poletje v gozdu izgubila in menili so, "da ta mora izginiti, ker je bila do neke mere že vnaprej obljubljen". V vzhodni Kareliji se tudi spominjajo pastirjev, ki so znali sami priklicati gozdnega duha, da bi varoval njihovo čredo (Rantasalo, 1953: 5).

Zahodnofinska pripoved govori o pastirju, ki je ves dan ležal na griču in je pustil, da so njegovi nevidni pomočniki skrbeli za odgon živine v gozd in za prigon domov. Ko je potem kmet, sit lenobe svojega pastirja, tega odpustil in sam gnal krave v gozd, je takoj prišel volk in eno raztrgal. Tudi na švedsko govorečem območju Pohjanmaa poznajo tak dogovor med pastirjem in gozdnim duhom. Če se pastir pravilno obnaša, mu gozdni duh pomaga in žene zvečer krave domov (Rantasalo, 1953: 6).

Na podlagi mnogih povedk in zapisov o verovanjih lahko torej domnevamo, da pastirjevo znanje paše, ki se seveda v bistveni meri nanaša na obrambo živine pred nevarnostmi, tj. volkovi in drugimi zvermi – po prepričanju ljudi – prihaja pravzaprav od bajnih bitij, se pravi z območja onstranstva oz. preddverja tega sveta (ti. tujega sveta), s katerim pastir občuje. Vsi ti gozdni duhovi so povezani z onim svetom, ruski gozdni duh pa naj bi bil po hipotezi Uspenskega celo ena od manifestacij slovanskega boga onega sveta Velesa / Volosa (prim. Uspenski, 1982: 86-87). Tudi po finskem verovanju so duhovi gozda (ki naj bi pastirjem pomagali pri paši) sodili v podzemski svet mrtvih (Rantasalo, 1945: 50).

Prav tako se v mnogih slovenskih povedkah jasno kaže motiv *povezanosti pastirja z nekim drugim svetom*, v katerem živijo mnoga bajna bitja, ki pastirju pogosto pomagajo, včasih pa so zanj tudi nevarna. Veliko pogostejše kot drugi ljudje naletijo na vile, škrate, divje žene, nečiste mrtvece, žal žene, povodne može in druga bajna bitja prav pastirji. Vprašanje, ali se z njimi srečuje tako pogosto prav pastir morda zato, ker z živino odhaja od doma, na območja, kjer taka bajna bitja navadno živijo (gozd, travnik), ali zato, ker naj bi imel nadnaravne sposobnosti, ali so mu začeli pripisovati sposobnost občevanja z nekim drugim, neznanim svetom prav zaradi tega, ker je odhajal na območja, kjer živi največ takih bitij, ali pa lahko morda najdemo še drug razlog, je pravzaprav irelevantno. Dejstvo je, da je vendarle najpogostejše prav pastir tisti, ki srečuje ta bitja. Tako npr. v mnogih slovenskih povedkah srečuje *vile* oz. njihove otroke (Vile v Gozdniku, Divja jaga 1994: 11-12; Vilin klobčič, Tomažič, 1990: 20-23; Vile in kmetove krave, Tomažič, 1990: 28-30; Kelemina, 1997 (1930): 156, št. 128; 209, št. 192/ IV.). Te mu v zahvalo za dobro dejanje včasih podarijo živino (Divja jaga, Pastirček, 1994: 10-11), moč - kot na primer Petru Klepcu in bikcu Markcu (Divja jaga, Peter Klepec, 1994: 33-35; Slovenske narodne pripovedke, O bikcu Markcu, 1981: 32-46), zlato (Kelemina, 1997 (1930): 242-243; št. 218) itd. Včasih imajo stike tudi s *škrati* (Divja jaga, Škratek, 1994: 25; Kelemina, 1997 (1930): 143, št. 115/V.; 144, št. 116/II.; 151, št. 122/II., 152, št. 124/I.), ki celo pasejo namesto njih (Divja jaga, Škrat na Solčavski planini, 1994: 24-25); z *rojenicami*, ki molzejo mleko pastirjevih krav, jih ljubijo in jim tudi najbolj zaupajo – ko so se začele ljudem izogibati, jim le še pastir lahko nosi hrano (Kelemina, 1997 (1930): 162, št. 135; 169, št. 139, 140); *žal ženami*, ki pastirjem blagoslovljajo črede, skrbijo za to, da ima živina veliko mleka, včasih pa pastirje tudi lovijo in jih zapirajo, da bi se "grele pri njih" (Kelemina, 1997 (1930): 170, št. 141; 170-171, št. 142; 172, št. 144); *belimi ženami*, ki učijo pastirje spoznavati zdravilna zelišča in skrbijo za dobro travo za pašo (Kelemina, 1997 (1930): 68, št. 22); pa tudi s *Pehtro*, "kraljico belih žen", ki v zahvalo za lan pastiricam blagoslovlja črede (Kelemina, 1997 (1930): 93-94, št. 57), z *gorskimi deklicami*, ki so pomagale pastirjem in katerih bivališče so očitno poznali le pastirji, a so ga nato izdali ljudem (Kelemina, 1997 (1930): 237, št. 214/II.) ter z *divjimi/črnimi ženami*, ki jim kradejo živali, a jih, ko jih pojedjo, vrnejo spet žive in zdrave (Kelemina, 1997 (1930): 160, št. 132).

Pastir srečuje tudi druge mitične oziroma pravljичne ali čarovne osebe - *povodnega moža* (Vodovnik ugrabi pastirčko, Tomažič, 1990: 31-42; Kelemina, 1997 (1930): 188-189, št. 159; 190-191, št. 162; 191-192, št. 164; 192, št. 165); *krivopete*, ki pastirje ugrabljajo (Kelemina, 1997 (1930), 174, št. 145/III.); *movje* - duše nekrščenih otrok, ki jih lahko pastirji rešijo (Kelemina, 1997 (1930): 121, št. 89/V.); *Čateža* - pol človeka pol kozla ("samega peklenskega hudiča"), ki pastirje obdaruje z jagodami, malinami in šibami (Kelemina, 1997 (1930): 145-146, št. 118/I., II.); *velikana* (Kelemina, 1997 (1930): 197, št. 172; 200, št. 179; Velikan Volvel, Tomažič, 1990: 92-102); *zmaja*, ki davi pastirje in črede (Kelemina, 1997 (1930): 199-200, št. 178/II.); *čarovničino hči* (Divja jaga, Pastirček in čarovnikova hči, 1994: 93-98; Slovenske narodne pripovedke, 1981: 138-145) itd. Pastir ima tudi nadnaravne sposobnosti: moč, da *reši prekletstva* zaklete sestre (Začarana kača, Tomažič, 1990: 181-184), sposobnost, da razdeli vodo pred seboj in hodi po suhem, medtem ko se morajo drugi peljati s čolnom (Od pastirja, Kropej, 1995: 236, št. 81). Tudi pripovedi pastirjev z Velike planine govorijo o mnogih stikih pastirjev z bajnimi bitji: divjimi možmi, babami čarovnicami, belimi deklicami, škrti... (prim. Cevc, 1972: 55-60).

V slovenskih povedkah ima pastir tudi neposreden *stik z drugim svetom*: v povedki Na drevesu brez imena se pastir izkaže za edinega, ki je splezal na to drevo in prišel na drugi svet (Divja jaga, Na drevesu brez imena, 1994: 99-106). V povedki Čudno drevo pa šele pastirjevi pripomočki omogočijo "gospodu iz tujih krajev", da spleza na tako drevo (Slovenske narodne pripovedke, 1981: 66-71).

Pastirjev stik z drugim svetom (tu očitno s krščansko obarvanimi nebesi) se kaže tudi v povedki iz Beltincev, kjer se pastir sreča s starim gospodom, ki mu naroči, naj pase njegove ovce, hkrati pa mu izroči škatlico, ki naj jo napolni s tem, kar bodo ovce jedle in pile. Ko pridejo ovce na travnik, ki leži prek potoka (voda se tu očitno kaže kot meja med svetovoma), se spremene v anjele, starec pa v Boga (Möderndorfer, 1946: 100-108).

T. Civjanova, ki je raziskovala vlogo pastirja v ruski povedki, prav tako ugotavlja, da se v njej pogosto kaže zveza pastirja z drugim svetom. Pot pastirja večkrat vodi na drugi svet in s tem potrjuje sakralno zaznamovanost tako poti kot potnika; njegovo pojavljanje na območju gozda neredko kaže na oddaljenost, konec, mejo med tem in onim svetom. To gibanje se kaže v ruskih povedkah tudi kot pogoj za pridobitev informacij, zlasti od živali in nadnaravnih bitij, ki jih nato preda ljudem. Pastir je tako pogosto tisti, ki ve več kot drugi, ki ve tisto, česar drugi ne vedo, ki nastopa v vlogi informatorja, kar kaže na njegovo zvezo s sfero magije (Civ'jan, 1995: 336-367).

Ta pomoč nadnaravnih bitij pastirju pa se morda razkriva tudi v uporabi nekaterih rekvizitov, ki jih pri paši uporabljajo pastirji.

V Rusiji na primer verjamejo, da na pastirjevi *palici*², če pastir pase s palico, sedi Lešji in mu pomaga pasti (Ščepanska, 1990: 20). Tudi v slovenski povedki sem zasledila podatek, da pastirjem šibe podarja Čatež - "pol človek pol kozel - sam peklenski hudič" (prim. Kelemina, 1997 (1930): 146, št. 118/II). Zdi se, da lahko isto predstavo zaslutimo iz madžarskih in pruskih verovanj: po verovanju Madžarov pastirjeva palica sama čuva živino, medtem ko je ta v gostilni. Tudi v vzhodni Prusiji so pripovedovali o pastirjih, ki so svojo čredo pustili samo, potem ko so zapičili palico v tla sredi črede (Rantasalo, 1953: 7). V francoskih zagovorih pa se pastirji obračajo na sv. Genovefo Pariško s prošnjami, da bi

² Tu bi lahko našli paralele s čarovniško palico, v kateri naj bi bil sedež duha prednika (prim. Kropej, 1999).

jim podarila svojo pastirsko palico, zaradi katere se noben volk ne bi upal približati čredi (Eberman, 1914: 145).

Ponekod je ta predmet *rog*. Kadar je pastir v Vienan-Kareliji zapihal na svoj rog, so verjeli, da mu "gonjači živine" sami zberejo živino skupaj, on pa lahko odide domov (pri tem se ni smel obrniti) in živina mu bo sledila do doma. Tudi v Rusiji so verjeli, da je, če je imel pastir glasbeni inštrument, Lešji pomagal pasti pastirju oziroma je deloval prav prek tega inštrumenta (Finčenko, 1992: 88; Ščepanska, 1990: 20).

V severnoruskih vaseh je bila po mnenju kmetov celo v pokanju *biča*, če je bilo pastirjevo glavno sredstvo bič, zaklenjena magična moč (Ščepanska, 1990: 20). Toda bič so pripisovali tudi gozdnemu duhu Lešjemu: v smolenski guberniji se na primer izogibajo srečati v gozdu Lešjega in njegov bič, za katerega sledove imajo brazde na vrhovih gob in trav, ki so jih pustili polži (Dobrovol'ski, 1908: 9).

Včasih se zdi, da ti predmeti že s svojo obliko kažejo dodatno zvezo z onstranstvom oziroma bitji, ki so predstavniki drugega sveta. Tako so na primer hudiča – predstavnika onega sveta par excellence, v nekaterih slovanskih jezikih imenovali "Kriví", pomen besede "kriv" pa se je v slovanskih jezikih po mnenju Tolstojeve nanašal na nečisti čas in nečiste moči (Tolstaja, 1998: 220). Mnogi rekviziti, ki jih uporabljajo pastirji, so namreč dobesedno *krivi*: palica, ki jo uporablja pastir, je – sodeč po mnogih likovnih in pesniških upodobitvah – kriva. Tako poje Gregorčič v, sedaj že ljudski, pesmi Veseli pastir: "*Zakrivljeno palico v roki...*". Na severu Rusije je pastir uporabljal palico okrogle ali rahlo ukrivljene oblike, včasih pa tako z ukrivljenim ročajem, podobnim kljuki (Finčenko, 1992: 78). Enako je s pihalnimi instrumenti: rog je inštrument, ki je zakrivljene oblike (na koncu se razširi, ukrivi). Prav tako se bič ob uporabi (pokanju, udarjanju z njim) ukrivlja. Znano je namreč, da ljudje krivim predmetom, kot so na primer kljuka, grebljica, kriva palica, pogosto pripisujejo mitični pomen (Tolstaja, 1998: 226).

Če sklenemo, lahko po zbranem gradivu torej vidimo, da je pastirjevo "znanje" (katerega najpomembnejši vidik je bil, kot se zdi, prav pastirjeva oblast, moč nad volkovi in divjimi zvermi oziroma njegova sposobnost zapirati gobce volkovom in drugim zverem ali jih tudi pošiljati nad živino), prihajalo pravzaprav z onega sveta, od oz. prek bitij, ki so pripadala drugemu svetu. Včasih so ta bitja celo sama pasla živino namesto pastirja in jo varovala pred volkovi, včasih je pastir pasel z njihovo pomočjo - v nekaterih primerih se je njihova moč, kot se zdi, kazala tudi v izbiri rekvizita, s katerim je pastir pasel. Vprašanje, kako oziroma na kakšen način je pastir prišel do svojih moči, ostaja sicer še odprto - v tem članku se v to ne bom spuščala³. Naj na tem mestu le opozorim na to, da obstajajo indici, na podlagi katerih lahko domnevamo (vendar pa ne moremo dlje od spekulacij, saj trdnih dokazov za to seveda ni mogoče več najti), da so pastirji nekoč poznali neke iniciacijske rituale, ki so bili povezani z začetkom pastirskega letnega ciklusa in z izročilom o volčjem pastirju, ki je s pomočjo teh ritualov prejel "znanje paše".

³ Več o tem sem pisala v svoji doktorski nalogi o volčjem pastirju – prim. Mencej, 1999.

Literatura

- AFANAS'EV, АФАНАСЬЕВ А., 1994 (1865): *Поэтические воззрения Славян на природу* I., Moskva
- CEVC Anton, 1972: *Velika planina, življenje, delo in izročilo pastirjev*, Ljubljana
- CIV'JAN, ЦИВЬЯН Т. Б., 1995: Из восточнославянского пастушеского текста: пастух в русской сказке, *Этноязыковая и этнокультурная история Восточной Европы*, Moskva, str. 336-367
- DIVJA JAGA, SLOVENSKA LJUDSKA PRIPOVED (urednik Franček Bohanec), 1994
- DOBOVOL'SKIJ, ДОБРОВОЛЬСКИЙ В. Н., 1908: "Егорьевъ день" въ Смоленской губернии, *Живая старина*, leto XVII., 6. II., knjiga 66, S. – Peterburg, str. 150-154
- DÖMÖTÖR Tekla, 1982: *Volksglaube und Aberglaube der Ungarn*, Budapest
- EBERMANN O., 1914: Le Médecin des Pauvres, *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* XXIV., Berlin, str. 134-162
- FINČENKO, ФИНЧЕНКО А. Е., 1992: Пастушеские орудия труда, *Из культурного наследия народов Восточной Европы*, Sankt Peterburg, str. 78-91
- GRABNER Elfriede, 1968: *Martinisegen und Martinigerte in Österreich*, Ein Betrag zur Hirtenvolkskunde des Südostalpenraumes, Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Heft 39 (Kulturwissenschaften, Heft 14), Eisenstadt
- GUGITZ Gustav 1950: *Das Jahr und seine Feste im Volksbrauch Österreichs*, Studien zur Volkskunde II., Wien
- GULJAEVA, ГУЛЯЕВА Л. П., 1986: Пастушеская обрядность на р. Паше (традиция и современность), *Русский Север*, Leningrad, str. 172-180
- GUNDA Béla 1970: Magical Watching of the Flock in the Great Hungarian Plain, *Folklore* Vol. 81, London, str. 286-291
- GURA, А. В., 1997: Символика животных в славянской народной традиции, Moskva
- ILWOF Franz, 1879: Hexenwesen und Aberglauben in Steiermark, Ehedem und jetzt, *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* VII., Berlin, str. 244-254
- JAUHIAINEN Marjatta, 1998: The Type and Motif Index of Finnish Belief Legends and Memorates, *FF Communications* 267, Helsinki
- KELEMINA Jakob, 1998 (1930): *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva z mitološkim uvodom*, Bilje
- KOTULA Franciszek 1976: *Znaki przeszłości*, Warszawa
- KROPEJ Monika, 1995: *Pravljica in stvarnost*, Ljubljana
- KROPEJ Monika, 1999: Magic as Reflected in Folk Tradition and the Popular Healing Today, referat, predstavljen na konferenci Demons, Witches, Spirits, Popular Mythology and Christian Demonology, Budimpešta 7.-9. oktober 1999
- MAKSIMOV, МАКСИМОВ С. В., leto neznano: *Собрание сочинений*, Томъ 17, Крестная сила. - Разказы изъ исторіи старообрядчества, Томъ 18, Нечистая сила. - Невѣдомая сила, S. – Peterburg
- MAKSIMOV, МАКСИМОВ Сергей, 1989: *Нечистая, Неведомая и крестная сила*, Moskva
- MENCEJ Mirjam, 1999: *Mitološka oseba "volčji pastir" pri Slovanih*, Doktorska naloga, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Ljubljana
- MÖDERNDORFER Vinko, 1934: *Narodno blago koroških Slovencev*, Maribor
- MÖDERNDORFER Vinko, 1946: *Koroške narodne pripovedke*, Ljubljana

- MÖDERNDORFER Vinko, 1957: *Koroške pripovedke*, Ljubljana
- RANTASALO, A.V. 1945: Der Weidegang im Volksaberglauben der Finnen I., *FF Communications* No. 134, Helsinki, str. 1-129
- RANTASALO, A.V. 1953: Der Weidegang im Volksaberglauben der Finnen III., *FF Communications* No. 143, Helsinki, str. 1-245
- REJLI, РЕЙЛИ М. В., 1989: Былички и поверья об "отпуске" пастуха (по материалам архангельской области), *Русский фольклор XXV.*, Leningrad, str. 187-192
- RIEMANN Erhard, 1974: Der Viehaustrieb im ost- und westpreußischen Mahlzeiten- und Speisensystem, *Jahrbuch für Ostdeutsche Volkskunde*, Band 17, Marburg - Lahn, str. 108-139
- ROMANOV, РОМАНОВЪ Е. Р., 1891: *Бѣлорусскій сборникъ, Заговоры, апокрифы и духовные стихи*, Vitebsk
- SCHMIDT, Leopold, 1955: Die Martinisegen der burgenländischen Hirten, *Burgenländische Heimatblätter*, 17. Jg., Heft I., Eisenstadt, str. 11-33
- SEBILLOT, Paul-Yves, 1968: *Le Folklore de France*, La faune et la flore, III. del, Paris
- SLOVENSKE NARODNE PRIPOVEDKE (urednik Alojzij Bolhar), 1981
- ŠČEPANSKA, ЩЕПАНСКАЯ Т.Б., 1990: Неземледелец в земледельческой деревне: Обрядовое поведение (севернорусская зона, XIX-начало XX.в.), *Этнокультурные традиции русского сельского населения XIX. - начала XX.в.*, I., Moskva, str. 5-81
- TOLSTAJA, ТОЛСТАЯ Светлана Михайловна, 1998: Культурная семантика слав. *kriv, *Слово и культура*, Том II., Москва, str. 215-229
- TOMAŽIČ Jože, 1990: *Pohorske bajke*, Celje
- USPENSKIJ, УСПЕНСКИЙ Б. А., 1982: *Филологические разыскания в области славянских древностей (Реликты язычества в восточнославянском культе Николая Мирликийского)*, Moskva

Shepherds - Sorcerers

Mirjam Mencej

In this article the author discusses the magic and supernatural powers which people have attributed to shepherds. It is evident from certain accounts that not all shepherds had these powers, but that people made strong distinctions between those shepherds who did possess "knowledge" and those who did not. It seems that this knowledge is related primarily to power of the shepherds over wild animals, particularly over wolves. For example, shepherds were capable of letting wolves loose among livestock or of protecting livestock from wolves. According to beliefs and literary folklore, shepherds were considered to have the ability to communicate with the other world and with mythological creatures, representatives of the other world; it also seems that shepherds' power over wolves stems from these representatives of the other world or from shepherds' contact with the other world.